

בונחם קפליוק: גריזים

כשהייתי עובר ברחובה של עיר עם הכהן השומרוני אבישוע בן מלכישוע בן עוזי, אשר שלשלת ייחוסו מגיעה, לפי המסורת, עד לפנחס בן אלעזר בן אהרן הכהן, היו העוברים־ושבים או העומדים בפתחי חנויותיהם או בתיהם משלחים צרורות של מבטים סקרניים ותמהים בשני ההולכים, כלמראה זוג מזור, יוצא־דופן: בפהן, שקומתו שני מטרים חסר ארבעה, וההולך לצדו, בינוני בקומה, שהיה נראה כננס המתלווה לאחד ענק. אבישוע תמיר ומתוח כמיתר, ששער זקנו השחור לא ידע תער ומספריים מימיו, וכן גם מחלפות־ראשו העבותות המבהיקות בשחורן, מעשה־מקלעת של עשרות צמות גדולות וקטנות, המכונסות כפקעת סבוכה אל מתחת למטפחת גדולה וכהה, הקשורה לו כריכות־כריכות סביב ראשו החבוש מצנפת אדומה ועגולה, תרבוש ערבי אדום על גדילו השחור. הכהן לבושו אדרת כחולה־כהה, רחבת־שרוולים ויורדת עד קרסוליו, ואילו אני לבושי קל—חולצה לבנה, מכנסי־חיאקי קצרות וסנדלים ללא גרב, ובלורית פרועה בלא כיסוי־ראש.

פניו של אבישוע דקים ועדינים ונסוך עליהם חיורון כהה של אצילות האפינית לבני עמו הקדמון, הדועך־וכלה לאחר קיום של למעלה משלושת־אלפי שנה בהררי שומרון. אולם בדמות דיוקנו של הכהן היה מעמעם גון של ניוון המיוחד למשפחת הכהנים המתחתנים בדרך כלל בינם לבין עצמם במשך הדורות. לפי ספרי קורות־העתים של עם־שומרון עלו בתוהו נסיונות שנעשו בתקופות האחרונות לעירוי־דם על־ידי חיתון עם המשפחות האחרות כדי לרענן ולחזק את עדת הכהנים המורמים על פני כל בני העדה, ואשר לפי דיני המקרא, שאותם הם מקיימים עד קיצו של יו"ד, לא רק הגרושה אסורה עליהם אלא גם האלמנה.

מעמדם הרם של הכהנים שמור להם עד היום, שפן מכל זבח מפרישים להם כדין תורת משה, המחייבת לתת ליוצא־יריך אהרן הכהן לדורותיהם "מזבחי הזבח אם שור ואם שה ונתן לכהן הזרוע, הלחיים והקיבה". תרומות ומעשרות מתנובת השדה ומן החי אין הם מקבלים מאחר שבתקופות האחרונות, מאז הסתיר אלוהי־צבאות את פניו מעמו וישוב שומרון, נושלו מקרקעותיהם על־ידי שליטי הארץ ואין להם לא נחלת שדה וכרם ולא עדרי צאן ובקר. וכשקוראים בני עם שומרון את הכתוב, "ראשית דגנך, תירושך ויצהרך וראשית גז צאנך תתן לו", תזלנה עיניהם דמעות כי יזכרו ימי־תפארת קדומים ומה עלתה להם לבני האצולה הדתית שראשיתה בימי יהושע בן נון כובש כנען ובימי השופטים, כאשר היו שכם וסביבתה מרכזו המימשל הכהונה של ישראל והמשפך עמד על מכוננו על בחיר־ההרים, "הר יהוה", הוא־הוא הר־גריזים המבורך. וכיום? מעם גדול ורב שרדו רק מתי־מספר, שבט קטנטן המונה כארבע־מאות נפש, בהן זקן וסף, דלים ומבוזים בגלות ישמעאל.

לראשונה הכרתי את השבט השומרוני, שכהניו יודעיהספרהמסורת דוחים את הכינוי "שומרונים" ומכנים עצמם "שומרים"—שומרי תורת משה כפי שניתנה מסיני, אשר ממנה לא סרו ימין ושמאל—חלה לפני כמה עשרות שנים, כאשר פקד רעש אדמה את ארצנו ומוקדו בשכם. יצאתי אז לעיר זו לאחר שעתוני הארץ של אותם ימים הוכתרו בכותרות המספרות על "שכם ההפוכה כהפיכת סדום ועמורה" וכיוצא בהן. יום אחד לזהט מימי יולי נמצאתי אפוא בעיר שכם, צועד בין ההריסות שבמקור מות רבים חסמו את המעבר, עד שלאחר יגיעה רבה הגעתי אל משכנות השומרונים.

משכנות השומרונים—בקתות נושנות ומדולדלות, בקירבת הריקדשם—התפוררו ברעש כמבני חול ועפר מעשיידיהם של ילדים. מאהרוחמשים הנפש שמנתה או העדה בשכם התגוררו באהלים שניתנו להם מטעם הרשות והם נטו אותם בתחום הקדושה של ההר, כי שמועות התהלכו בעיר לאמור כי רעש נוסף עומד להתחולל בחרון־אפו של אל־שדי על חטאים ועוונות כי רבו, והשומרונים גמרו ואמר לשכון על ההר. יש שאמרו כי גריזים יצילם מפורענות נוספת, ואלה שהאמינו כי שוב תרעש הארץ אמרו: "מוטב יכסה עלינו עפר־הקודש וניטמן בו בטוחים ושאננים עד בוא יום־הדין־התחיה".

רושם מדכא ודוחה עשו עלי שומרונים שסבבני והציעו לי כתבי־יד של "תורת ישראל אמת" או קמיעות שהן סגולה לכל מחלה ופגע רע. "קנה את לוחות־הברית, את עשרת הדיברות הכתובות בכתב שמשה רבנו אדון־הנביאים על־יורהשלום חרת בו את לוחות־הברית", דחקו בי רבים שהקיפוני ברכולתם הקדושה. אחד מפרחי־הכהונים, שפלומת שער מבצבצת בלחיו הכחושות, הציע לי לקנות את תבנית המשכן "כמתכונתו בימי משה ואהרן".

זו פעם ראשונה ראיתי במורעיני את כתב ה"דעץ" הדוקרני של ישראל העתיקה, אשר בני שומרון דבקו בו ולא המירוהו בכתב המרובע. הדיוטות שלא מן הכהונים פשטו יד בתחנונים בהצביעם על חורבות בתיהם.

בשובי משכונת־השומרונים העירה נתלווה אלי ערבי שקמי חבוש תרבוש אדום. "מה טיבם של הסאמארה [שומרונים] ? 'שו דינהום' [מה דתם] ?" שאלתיו. "האדול, יא סידי, עבדין אל עגיל [הללו, אדוני, עובדים לעגל]", פסק בבוז ובכעין בחילה.

לשווא ניסיתי לסבר את אזנו שהללו מאמינים באל אחד, כמהו כמוני. "כלפ־יחוץ הם נראים כך", ניסה לתקן את ידיעותי על "עובדי־העגל". "אך אמור־נא לי: מי בעצם יודע את האמת עליהם, אנחנו שגרים אתם בכפיפה אחת דורות על דורות או הנכרי ? גם הקוראן רומז על כך ברורות. בסתר הם עובדי־עגל, ברימינן !" אמר ורקק לצדדים פעמיים בלחשו: "אחסה באללה מפני השטן הארור".

אף שהיתה העיר כולה בצרה אחת בשל הפורענות הקשה, ראיתי למחרת היום נערים ערביים מיידים אבנים בילדי השומרונים. הללו לא ניסו כלל להשיב אבן תחת אבן אלא מיהרו לברוח ולהיסתר בצל אהליהם.

אותו יום הכרתי את אבישוע, שניגש אלי ובנימוס רב הציע לי את עשרת הדיברות,

הכתובים זה מול זה בכתב שומרוני ובכתב עברי מרובע, נקי וברור, בעצם ידו של המוכר. במראהו הנאה ובדיבורו השקט והרך ובלשונו הערבית הצחה נראָה לי כמי שניחן במשהו המושך אליו את הבריות. אולם אז לא עלה כלל על דעתי שיתגלגלו הדברים וקשר מתמיד יהדוק יתרם בינינו.

ב

בילדותו התיחם אבישוע תוך חדשים־מספר מאביו ומאמו כאחד וגדל בבית סבא שלו, עוזי הכוהן, ששיפל את ששת בניו, שרובם נולדו פגים או מנוונים ומתו מי בילדותו ומי בצעירותו ורק שנים מהם הניחו לו צאצאים שהיו לו כבנים. עוזי הכוהן אהב את אבישוע מכל נכדיו, כי שוקד היה הלו במיוחד על תורת־אל שהנחיל הכוהן הזקן לנכדיו. אבישוע עלה על כולם בצמאונו ללימודי סבא ובכתב־ידו היה מפליא לעשות, וכך היה מסייע עם הישיש שזקן־שיבתו ארוך ומבהיק בהעתקת חמשת הספרים של תורת־משה, פירושים, סידורי־תפילה ופיוטים וזמירות למועדים ולהגיגות־משפחה, וכן פזמונים ושירות למקרי אבל. ועל מה יחיה הכוהן אם לא על משלח־יד זה באין לרוב הכוהנים עסק אחר זולתו?

"הגורל המשחק בחיי אנוש לפי גזירת עליון לא פינק אותי", סיפר לי אבישוע בשעת היפרותי הראשונה אתו, בערבית מעורבת עברית, כאשר ביקרתי שנית במאהל השומרונים. "בן שש הייתי כאשר מתו עלי אבי ואמי בתוך מחצית השנה. רבים היו אָחי ואחיותי, תשעה במספר, ואני האחרון בהם, בן־הזקונים שנשאר לפליטה. כולם נלקחו למוות על־ידי שוכן־מרומים, אלוהי אברהם, יצחק ויעקב, שהסתיר את פניו מעמו שומרי תורתו בהר־קדשו, ואוותר אנוכי לבדי. ויאספני אבי־זקני, יאריך ימים ושנים, אל צל־קורתו ויפנקני, פנק היטב, ואהי לו כבן".

פסוקים ושברי פסוקים נלחשים כמו מאליהם בתוך דיבורו בערבית במבטא שכמִי־עירוני כי היו פסוקי החומש שגורים על פיו, ואת רובם ידע על־פה.

הוא ירש את אומנות סבו, שבינתיים הלך לעולמו. בשוק של העתקי כתב־היד בשומרונים, שהיא מעין בליל לשון־עבר ולשון־אֶרֶם, רבים המתחרים, אך אבישוע סופר־אמן היה, שכתב־ידו סדור ומושלם בכתב ישמעאל כמו בכתב הרעץ הישראלי הקדום, שבני שומרון שמרו עליו שמור היטב במשך למעלה משלושת אלפים שנה. משגברה מלכות ישמעאל, שלשונה דחקה את הארמית והעברית, רבו פירושי התורה והמצוות שנכתבו בלשון חדשה זו, אך פסוקי התורה שבספרי הפירושים נכתבו בלשונם אֶרֶץ־אֶרֶץ־כתב, כפי שחזר ואמר לי אבישוע, שבו נחרתו עשרת הדברות על לוחות־הברית. אותו הידור ודיוק שנהג אבישוע לגבי כתב הדעץ המקודש עוררו קנאתם של רבים, ובכללם גם של הכוהן הגדול, אשר כפי הנהוג בעדת "השומרים" נבחר לכהונה הגדולה אֶרֶץ־אֶרֶץ־בשל יתרונו בשנים ולא בתורה ובחכמה.

"התחלתי לצאת למרחב מבחינת הפרנסה", סיפר לי פעם אבישוע, "כאשר אחד מיקירי ירושלים החל חוקר חקור היטב את תולדות עמנו הקטן והאומלל. הבאתי לו ממבחר כתב־היד והייתי מן היוצאים והגנבים בביתו והוא היה מיחד לי שעות לשיחה על

עם 'השומרים', אָרְחֵם־וּרְבַעַם, לשונם, ספרי־קורותיהם, אגדות, משלים ופתגמים שלהם, וכן התפילות והרננות, השירות והפזמונות שהם אומרים בחול, בחג ומועד, בימי שמחה וששון, אָבֶל ותוגה. והוא החכם המעמיק, האומר כבוד כולו, שתה את הדברים בצמאון והיה כאחד השומע שיחות על קורות משפחת־הוא מלפני דורות. אומר לך כי לא מצאתי גם בבני עדתנו אחד שפה יוקיר את דברי עמנו וכל השייך להם כאותו חכם גדול ת־הִלְבֵב, לא אחת שאלתי את נפשי מה פשרה של אהבה זו ל'הני כותיא'—'הכותים הללו', כפי שאנו מכונים בכתביכם הקדומים והמאוחרים. רבות תמהתי על אהבה וקורת־רוח שלו למשמע ולמקרא דברי חכמינו ומשוררינו, כשהיינו יושבים סמוכים אל שולחן אחד בחדר־עבודתו שבצריף־העץ הצנוע שלו; אבל ברבות הימים נתחוררה לי החידה: ידידי ואוהבי זה רואה בי, בכתבינו ובלשוננו ובאגדות ומשלים שלנו, את דמות־דיוקנה של אומתו, אומת בני־יהודה בדמותה ובצלמה הראשוניים, ודמות זו יקרה לו כיום שבעתיים".

"ואף־על־פי־כן", הוסיף אבישוע לאחר היראה, "אהים אנחנו אפילו מתנגדים או איש לרעהו, משה הוא נביאנו ותורתו היא תורתנו ותורתכם, גם אם אנו חלוקים בענייני עיקר שבתורת־משה. בשלומכם־אתם תלוי שלומנו־אנו, כי הישמעאלים שוט־מים גם אתכם וגם אותנו ואנחנו המעט ואתם הרבים שיכולים לעמוד בפניהם. אל יחר אפך אם אומר לך כי האמת, אמת תורת משה, אתנו היא, אבל הפוח הוא בידכם, בידי האחים־החורגים".

אבישוע נהנה הנאה חמרית מידידות זו עם החוקר של שבט השומרונים, אבל ההנאה מצומצמת היתה, מעט מלהשביע, כי החכם איש ירושלים לא נמנה עם האמידים ולכן הרבה טרח ויגע איש־חסדו של אבישוע עד שעלה בידו להשיג לו עבודה חלקית בתורת כתב משכם והסביבה באותו יומון בו עבדתי אני. ולמה צריך היה חכם זה לטרוח כה הרבה עד שעלה הדבר בידו? משום שכל השכלתו של אבישוע הצטמצמה בתרבות ימ־יקדם של עמו וקצת ידיעות אחרות שאב מספרים דלי־תוכן בלשון הערבים ומעמודי העתונות המקומית, שהיתה אז נטולת כל רמה; משום כך לא הבדיל אבישוע בהוויות־עולם בין תפל ועיקר, בין מציאות ודמיון. שכם עיירה קטנה היתה אז וכמעט לא היו בה עניינים בעלי־ערך החורגים מתחום השיגרה המקומית. כממונה על ענייני הערבים והמזרח בעתוני היה עלי לספל בידיעות ובכתבות שלו, שהיה ממלאן בדברים של כלום שחותם דמיון ואמונות תפלות טבוע בהם. יוצאים מפלל זה היו ענייני העדה, אולם הסיכסוכים שהיו גדולים בה, ללא כל יחס לזעירותה, ברובם לא ניתנו לפירסום, מטעמים שונים.

אם לא ידיעות חברתיות על ביקורו של כבוד־מעלת מושל־המחוז במשרדי השלטון המקומי, ותיאור ארוך של הסעודה בבית־המלון היחיד אז בעיר—אם לא עניינים לעין אלה הרי ה"דבע" (הצבוע), היה רבת־אימים זו, היא שהיתה צצה תכופות בידיעות של אבישוע. מעשה בילדה רועת־כבשים בכפר פלוני הסמוך לעיר, שנעלמה ליומיים וכל עמלם של המחפשים בעזרת גששים ורואי־עתידות עלו בתוהו. ואם כך הוא, הרי אין כל ספק כי "כבר משך אותו צבוע, ישמרנו האל מפורענותו, את הרועה

המסכנה ומצץ את דמה עד טיפה אחרונה וטרף את בשר גופה עד תום ובעוד כמה ימים תהיה חיה-מפלצת זו מכרסמת את עצמותיה והילדה האומללה תהיה כל-כולה נבלעת בכרסה של זו". בחיטוכי סגנון כאלה וכיוצא בהם היה עורך את כתבותיו בלשון ערבית נמלצת, שלא היתה נטולה יופי וענין כשלעצמה.

הצבוע או חיה דומה לה, כגון תן שוטה שפגיעתו אסון, היו מופיעים, כאמור, בכתב-בוחיו לעתים מזומנות, למלא את גליון הנייר שהיה עליו לשלוח למערכת אחת לשבוע, לפחות. ואם ילד לא תעה בשדה וגם כל רועי הכבשים, קטנים או גדולים, חזרו בשלום לביתם לעת ערב, הרי היה אבישוע מחבר מעשיה על אבדן ילדים בשדה בשנים שעברו, שאחד מהם נתגלה במחנה צוענים נודדים. נראה היה מן הדברים הנרגשים שהעלה על הכתב עד כמה מעציבות אותו המעשיות שחיבר בעצמו עד שהחל להאמין בהן, כאילו הם מעשים שהיו ואז סיים בשיר-תוגה על בחור-חמד שהלך לקיים מצוות ביקור בבית הורי ארוסתו באחד מכפרי הסביבה וטירופי היללה של הצבוע העבירו את ההלך על דעתו והוא נמשך כסהרורי אל הפח שנטמן לו באותה מערה נידחת בהרים הרחוקים שממנה אין אדם חוזר שוב לביתו.

כך היה עד שבאו מהומות-הדמים שנמשכו שלש שנים תמימות. הכוהן-הכתב, שהיה מהיר בכתובת קמיעות ולחשים מאשר בעסקי כתבות של ממש, נאלץ לבוא אלי מפעם-בפעם כדי לספר לי מן המתרחש ב"הר-האש", כלומר בשכם וסביבותיה, אזור שהיה ממוקדי המרד בבריטים וב"בני-בריתם הציונים". אבישוע סיפר לי על המתרחש, ואני ערכתי את הדברים בכתב, ומפיון שהמרד והמהומות נמשכו תקופת-זמן ארוכה הייתי גם אני בא אליו ואז היינו פורשים לפינה חבויה שבביתו ומסיחים בענייני השעה ובענייני העדה, שרבים מבניה נמלטו עם פרוץ המרד משכם ליפו, בה היו שוכנות כמה משפחות שומרוניות. הוא סיפר לי על הסכנה המרחפת על בני עדתו, שמפיון שניתנה רשות למשחית שוב אינו מבדיל בין "כופר" מבני אדום ומבני ישראל; קל-יחומר אנחנו שבעיניהם אנו גם קרובים לבני-ישראל וגם "עובדי-עגל". רק מן הכוהנים לא מש אף אחד מ"מקום-הבחירה". כוהן, אמר לי אבישוע, בשום-פנים-ואופן אינו זונח את "בחירה קדישא" הר-גריזים—הוא "בית-אל".

ג

"ואבישוע בן אחת-וארבעים שנה וטרם ידע אשה", העיד לי הכוהן יום אחד על עצמו כשהוא אומר את המשפט בנוסח קריאת התורה השומרונית. ומן העברית המקראית עבר בשטף-לשון לערבית השכמית שלו, שהרי"ש והקוף ניתזות בה דגושות ועמוקות מן החיך והגרון, ובה שיטח לפני את בעיות הנישואים של הכוהנים בשומרון, שהמנהג לשאת את בת-הדוד ולהקפיד על הייחוס בלי להסיח את הדעת גם מענייני חומר הקשורים בנישואים—כל אלה מערמים הרי-הרים של מכשולים על דרכם של בני ובנות כוהנים שהגיעו לפרקם. "מספר כוהנינו כרבע מארבע-מאות כלל בני העדה", אמר, "וכלום מצבם של ההדיוטות, שאר אנשי העדה, שפיר מזה שלנו, הכוהנים? וכי אין אתה מוצא בשבטנו הקטן עשרות פנויים ופנויות מבני שלושים-ארבעים ומעלה

שנדונו לרווקות לכל ימי חייהם?... ומה פירוש עשרות לגבי קומץ כשלנו יודע אתה בודאי. גדול כוחם של מנהגים עתיקים והריהם כחומה בצורה שאין לעברה. אך יום יבוא ובעל-כרחנו ניאליץ לסלק גדרות וסיגים ללא נשוא המעמידים בסכנה את קיום העדה, שנותרה לפליטה מדורות של השמדה ושמד”.

אשה לא ידע אבישוע בן מלכישוע הכוהן, אבל אהבה וייסוריה ידע גם ידע. במרחק-מה משכונת מגוריו עמד לו מובדל ומבודד, כמחמת יהרהר, ביתו היפה והמרווח של אבו־באזיל, סוחר ערבי נוצרי, אחד הנוצרים המעטים שבעיר המוסלמית-הקנאית. בן ששים-וכמה נתאלמן אבו־באזיל ונשא לו צעירה יפהפיה, בת שייך של שבט בדווים נוצרים במזרח-הירדן, חבל-הארץ היחיד בו שרדו גוודים ערביים בני דת ישו. בת אחת-ויחידה ילדה לו האשה וג'לנאר קורא לה, על שם פרח אחד מופלא הצומח רק בערבת-מדבר-מולדתה. כאם כן בתה, ובהיותה נערה כלילת-יופי כבת חמש-עשרה ראה אותה אבישוע—”ותקח את לבי שבי”, כך חיבל במליצה בלשון-הקודש בספרו את סיפור אהבתו.

”מה תדעו אתם שחפשים הינכם להיפגש עם בנות, בתולות ונשים נשואות ככל שתרצו, מהי אהבה ומה ייסוריה אצלנו בעדה, שאפילו התערבות כלשהי בין שני הימנים אסורה עלינו?” אמר לי בריגשה תוך שהוא מסיח לפני את פרשת אהבתו הראשונה, שהיתה גם אחרונה.

לאחר שראה אותה אבישוע פעם ראשונה על מרפסת ביתה לא יכול היה לטעום טעם שינה בלילה. כמעט וגילגלה אותו אל בור-שחת, כפי שחרז באחד מחרוזי שירי-האהבה הרבים לג'לנאר, שהוא שומרם כאוצר יקר הגנוז בפינה חבויה בארנו. ככלב-חוצות רעב, המשוטט ומרחרח אחר דבר-מאכל, כך היה משוטט בסביבי ביתו של אבו־באזיל כדי לחטוף מבט כלשהו על “קסם הדר פניה ושלמות גיזרתה” של ג'לנאר. ומחמת הסיכונים הכרוכים בכך היתה משאת-נפשו להיות רואה-ואינר-נראה. “ואמנם”, סיפר לי, “ניסיתי לשאת על חזי קמיע שמיחסים לה סגולה של רואה-ואינר-נראה, אף-על-פי שלא נתתי אמון בכוחה. כך הייתי עוקב אחריה ויודע את מוצאה ומבואיה בלי שתרגיש בכך”.

משהבחין שהיא רגילה לסור לחנות אחת של אריגים בשיפולי ההר הדרומיים נכנס לשם יום אחד כדי לראותה ראייה של ממש. פעם נכנס לשם כשהיתה החנות גדושה קונים והתחכך לידה בלי שתרגיש. מגע קל זה בגופה של ג'לנאר היה כאש בעצמותיו עד שנפל למשכב. כיסופי-אהבה שלו, שמצצו את לשד-עצמותיו, נתלוו ייסורי חרטה ופחד מפני עונש מן השמיים, שפן הוא, בר-בנו של פנחס בן אלעזר הפהן, אשר קינא קנאת-אלוהי-צבאות והרג את זמרי בן סלוא שחטא עם המדיינית—הוא, צאצא שלו, חוטא באהבתו לערלית... גופו חלש-והלך כי תאבדו סר ממנו ושנתו נדדה בלילות. אדיש ומדוכא היה ונהלך כצל. הוא לקה במחלה שרופאי העיר, רופאים ממש ורופאי-אליל מן האצטנגינים, דרווישים ושייכים בעלי-מופתים לא מצאו לה פשר ותרופה. סבו, עוזי הכהן, שעוד היה חי, הביא לו רופא אחר רופא, ידעוני אחר ידעוני—וללא הועיל. כל הימים היה שוכב וראשו שקוע בכר, היו ימים בהם ירד ממיטתו ושוטט לו

בודד וגלמוד על הר־גריזים. הוא היה דועך־והולך ומי־יודע מה היה עולה לו לולא מת אבר־באזיל הישיש. עם מותו עברה המשפחה לעיירה שכולה נוצרים בדרום הארץ ושם אירס לו אחד מעשירי המקום ונכבדיו את ג'לנאר. ועוד ימים רבים, סיפר לי אבישוע, שלטה ג'לנאר על מערכי לבו ורוחו והוא היה שולח מבטניו לאותם מקומות בביתו של אבר־באזיל שבהם היה רגיל לראותה יוצאת ונכנסת באותם ימים "שהאכני לווה ממרורים השקוהו מפוס התרעלה", כפי שחרזו באחד משיריו הנקרא "ג'לנאר ו אייך?"

כשנה לפני פרוץ מלחמת־העולם השניה נתבשרתי כי אירס לו אבישוע לאשה אחת נערה בת חמש־עשרה מבנות הכהנים במשפחתו, ולאחר ששקל על יד אביה "קשיטת כסף כמותר הבתולות", כמצוות התורה, היתה לו לאשה כדת משה ואחיו אהרן, הראשון לכהנים הגדולים המוסיפים לכהן עד היום בעדה השוכנת בשיפולי הרי הברכה, בחיר הריייהוה.

ד

ערב אחד מחניק ביותר, בעיצומם של ימי חמסין רצופים ועולפים ואני יושב בחדרי במערכת צילצלה אלי ה"בת־קול", כפי שהיה אבישוע מכנה את הטלפון—תרגום שמו של המכשיר בפי מהדרים שבמהדרים מן הערבים הנזהרים מפני כל מלה זרה בלשונם. הרימותי את השפופרת, והנה קולו של אבישוע בוקע מתוכה. מחשש אוזן רעה, דיברתי עברית. הוא האיץ בי. "ידיעה חשובה, חושה־נא וקחה עטך בידך וכתוב את הדבר רים שאני דובר אליך. המאזין אתה?"

הדיבור משכם היה עמום אך במאמצים שנעשו משני עברי ה"בת־קול" הגיעו סוף־סוף הדברים אל האוזן לאשורם.

"...ובכן, האזינה לדברי וכתוב לאמור: לעת ערב בשעה השביעית ומחצית השעה נקהלו שובבים משולחים בכיכר העיר וילכו הלוך וצעוד והם מהללים ומגדלים וחרבותיהם וכלי־זינם שלופים בידיהם".

מיד תירגמתי ופירשתי לעצמי את משמעות הדברים והבינותי כי מדובר בהפגנת צעירים בשכם. ואין צעירים בלשונו העברית של אבישוע אלא "שובבים" כמלת "שבאב" ואין "משולחים" אלא "מושלחין"—נושאי־שלח. ומי הם ה"מהללים" אם לא ה"מהלילין", שפירושו: מהללים את אללה בקריאות "אין אללה בלעדי אללה", כשם שה"מגדלים" אינם אלא תרגום מה"מופכירון" (מלשון "כפיר") המכריזים בקול: "אללה אכבר"—"גדול הוא האלוהים". ותוך כדי כתיבת הידיעה כמו קפץ מתוך ספר התהלים וניצב לנגד עיני הפסוק "גדלו לאדוני אתי!"

ובעוד אני כותב את הידיעה ותוהה בהנאה על קנקן לשונה המיוחדת־במינה, נפסקה פתאום מסירתה ועל מקומה שמעתי קול גוער־גוזף בערבית והקול קול אבישוע: "אי לך מרג'אן! שוב כיבית את ה'קינדיל' (עששית הנפט)!" ובקול צחוק של שמחה על מעשי־לדות של אשתו הנערה ותרעומת על ההפרעה פנה אלי: "ראה־נא גם ראה! סוררה אשתי עד לאין־שיעור, היא קופצת מדי־פעם על ברכי, תובעת משחקים ואינה

נותנת לי לעבוד. אכן, "שיטאנה ועפריתה" (שדה ומזיקה)—סיים בקול שהדי חיבה עזה לאותה שובבה עלו ממנו.

תעלולים אלה שעשתה הנערה הנשואה לאבישוע, שראויה היתה להיות בתו ולא אשת-חיקו, כאין-וכאפס היו לעומת הלבטים שנוצרו מזיווג הסתיו המאוחר עם ראשי-תו של אביב פורח, זיווג הבשל עם הבוסר, לבטים שהובאתי בסודם בלי שנתאוותי לכך. עבר זמן וביתו של הזוג שומם ללא ילד, "כי מנע האלוהים מאשתי מרג'אן פרי בטן"—היה אבישוע קובל בפני מרות.

"כבר אמרתי את כל התפילות, החל מתפילותיהם של אברהם אבינו ויצחק בנו כשסגר אלוהים את רחמן של אמותינו שרה ורבקה עליהן-השלום, וכלה בתחינות שחברו בידי צדיקינו בדורות ראשונים ואחרונים לאל-שדי, שיתן זרע-אנשים לשרידי עם-שומרון. כל התחינות והעתירות שאני מתמיד בהן בוקר וערב לא הרעילו לי, וכבר ניסיתי קמיעות ושאר סגולות ולא עמדו לי. והנה שמעתי כי יש בעירכם רופאים מומחים לאותו דבר שאני זקוק לו; בוא-נא אתי אל אחד מהם ותהיה לי מליץ ביני ובינו, כמו המליץ בין יוסף הצדיק ואחיו. הלא תזכור את הפסוק 'והמליץ בינותם'. הבינה, ידידי, כי עלי לחוש ולטפס עצה, הרי מתקרב אני לשנת החמשים וחושש אני שאם לא אזדרז אאחר ללא תקנה ונמצאתי הולך ערירי כל ימי-חיי".

כאן לחש על אזני דברים שבצינעה, שברצונו להביאם לפני הרופא המומחה כדי שישאחהו עצה טובה.

כל כמה שנקע לבי ממשימה זו שהטיל עלי אבישוע, להתחמק ממנה לא יכולתי. ראיתיו מתיסר במצוקתו, כולו נבוך ומתירא שמא תיפסק השרשרת ולא יקום שם וזכר לאביו שנכרת בדמיימינו הוא, אבישוע הכהן, יהיה אחרון צאצאיו.

קמתי והלכתי אתו לבית-המרקחת הראשון שנקרה לנו ברחוב ושם דיפדפתי בספר-הכתבות של הרופאים למקצועותיהם. לאחר עיון ברשימה בלתי-קצרה של אותו מקצוע רפואי לו נזקק אבישוע, מצא חן בעיני משום-מה שם אחד בין השמות הרבים של רופאים יוצאי גרמניה שנתברכה בהם ארצנו באותן שנים.

הרופא, שהגיע לארץ בשנה ראשונה לשלטון הנאצים דיבר בניב גרמני-דרומי. המקר-טרת הקצרה והמגולפת נוסח חבל-הולדתו לא משה מפיו וחלק הגון מדבריו הסתננו בעדה. הוא דיבר וחקר באדישות מיגיעת פרטים בעניינים שבינו לבינה. הרופא קר, ענייני ויבש, ולקוחו היושב מולו כולו רוטט כמו מקדחת למשמע השאלות וההערות תולה בו את עיניו כאחד היושב בדין לפני שופט בדיני-נפשות מחכה למשפטו לשבט או לחסד. תוך כדי שיחה, שאני שימשתי בה כאמור מתורגמן, התגבר אבישוע על התרגשותו והשיב על שאלותיו על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון בפרטי-פרטים כפי שנדרש, וד"ר פיילכנפלד השמיע לו במתינות רבה מבחר עצות שאבישוע רשמן בפנסקו בדקדקנות מופלגת עד שיצא ממרפאת הרופא במאור-פנים.

עם פרוץ מלחמת-העולם השנייה הלך "הר-האש" של שכם וסביבותיה הלוך ודעוך—עד שהוצן לגמרי. המלחמה הזעירה בארץ, שכונתה "מאורעות", אשר נמשכה שלש שנים רצופות, כמו נסוגה ביראת-כבוד מפני המלחמה הגדולה. בתוך כך נתברכה

הארץ ביבולי-ברכה והיוגבים הערבים נשמו לרווחה. מנגנון-המלחמה המסועף אף הוא העסיק רבבות פועלים, שהיו עמלים בהקמת שדות-תעופה וביצורים שונים בכל פינות הארץ. שפע זהב זרם לכיסיהם של ספקים וקבלנים ורבבות נהנו מן השפע. חדלו תגרות והתנגשויות-דמים בכפרי שכם כמו בכפרים אחרים. מדרכו של עולם, ידיים הגורפות ממון אינן מתפנות למהלומות.

גם אבישוע ניצל את השיגשוג והרווחה של שנות המלחמה. כיון ששם ריחיים על צווארו, נאלץ לחפש הכנסות נוספות. הוא החל לעסוק באומנות ישנה של כהנים, אומנות הניחוש והגדת-עתידות וכיוצא באלה, שלפי המסורת של כוהני שומרון היא סגולה העוברת מדור לדור, מאבי אבי אביהם אהרן הכהן נושא האורים-התומים והכוהנים הגדולים שבאו אחריו. כוהני שכם יותר משהם מפורסמים באומנות הניחוש ורזיו בקרב בני עדתם יצאו להם מוניטין בין יוגבי הסביבה, שלא מעטים מהם שומרונים שהועברו במשך הדורות על דתם וקיבלו את דת האסלאם. ועדיין שמורה בלבם הערצה בידועים ובלאיודעים לאחיהם בעבר הרחוק.

באוצר כתיב-היד שהוריש עוזי, סבו של אבישוע, נתקל הכוהן בכתב-יד נושן בחכמת האיצטגנינות והידעונות ומעשי ניחוש לפי קו היד. אבישוע סיגל לעצמו את מקצוע הניחוש לפי קו-היד שהגיע לפרסום רב ובסופו של דבר הצמיח לו הכנסה יפה.

בנוהג שבועלים, כשהפרוטה מצויה בכיסם של הפלחים ופשוטי-עם בעיר, מתרבות והולכות חגיגות-הנישואים. מי שאשתו ניוזקנה או כמשה בטרם-עת מרוב לידות ועמל נשא אחרת, צעירה ויפה, על פניה. הנשים הצרות שנתרבו בבתי כפריים ועיי רוניים צררו אשה את רעותה כנהוג מאז-ומעולם, וכל אחת שאפה להתגבר על ירי-בתה ולבלעה חיים. ההתחרות הגלויה והסמויה במשיכת הבעל אל יצועה הלילי וברכישת לבבו הניעתן לתחבולות ומוזמות. ומי עוד בעל-תחבולות ויועץ טוב בעניי-נים אלה כ"כאהן" שומרוני, שנתפרסם כמנחש בעל סגולות בטוחות ומנוסות? אבישוע הירבה לרשום קמיעות בכתב-רעף, שבעיני הערבים הוא מקובל ככתב-מכשפים-וקוסמים, והעניק סגולות לכל דורש.

מאחר שעסקיו בעיר ובכפרי הסביבה התרחבו מיעט לבוא אלי ורק אחת לשלושה-ארבעה חדשים היה מופיע לקבל את שכרו החדשי הועיר, שמעתה היה רק חלק זעום מהכנסותיו. יום אחד—והיה זה בשנה השניה למלחמה—בא אלי ופניו נוהרים, "אל שדי, אלוהי אבותינו ואמותינו, ראה בעניי והושיעני במצוקתי. אדוני פקד אותה ונפתח רחמה", בישרני עברית. "אמנם בת ילדה", אמר בהתעוררות של מי שלבו עובר על גדותיו משמחה, "אבל לא בני-ערב אנחנו שנהיה בזים לבנות. עמנו הקטן זקוק לבנות רבות למען ירבה ויפרח".

ה

בשורת הדמויות שהכרתי בעדת השומרונים היה אבי-ששת, שהתיחס על שבת אפרים, הנכבד בשבטי שומרון אחרי שבט לוי, שבט הקדושה. אבי-ששת ("אבור-מדוח" בפי השכמים). שזקנו הצהבהבה-הבהיר הבהיק כשערות אשכול התיירס, היה כולו לוהט

באש קנאה לעדתו. בקנאה רבה היה מביע התנגדות נמרצת ל"אחים ישראלים" אשר גרעו דברים רבים, כלשונו, מתורת משה או הוסיפו עליה דברים שלא נאמרו מפי הגבורה. "עד בואו של עזרא הסופר היתה תורתנו ותורתכם אחת—ואין תורת משה אלא חמשת חומשי תורה בלבד—כתב אחד ומקרא אחד. לא הוסיפו ולא גרעו ממנה. משנעשה עזרא ראש ומנהיג, המיר את הכתב הישראלי שהיה קיים מימי משה בכתב האשורי והכניס שגגות רבות בתורת משה". ובאמרו כך היה אב־ששת מוריד ממדף־ספרים שלו את החומש ה"אשורי", שהיה מונח יחד עם ספרים חיצוניים אחרים ואת החומש שבכתב־הקודש של ע־שומרון והיה מצביע על שני החומשים, על זה ועל זה. "בשירת־הים אצלכם", אמר לי פעם, "כתוב: 'יהוה איש־מלחמה'. זהו חילול־השם מאין כמוהו. זהו דיבור ההופך את הבורא ליצור־אנוש כביכול. איך אפשר לומר על יהוה שהוא איש־מלחמה? אך ראה־נא מה כתוב אצלנו: 'יהוה גיבור מלחמה'—לא איש, בן־תמותה".

הוא אטם אזנו משמוע תשובה כי "גיבור" ו"איש" אחד הם, שניהם בני־תמותה... אב־ששת דיפדף ודיפדף עד הגיעו לספר דברים, לפרשת "ואתחנן", וקרא בחומש השומרוני קטע שאינו כתוב בחומש הישראלי. הוא קם על רגליו לקרוא, כי אין הוא קורא דברי־קודש אלא בעמידה: "היה כי יביאך יהוה אלוהיך אל ארץ הכנעני אשר אתה בא שמה לרשתה לך אבנים גדולות ושדת אותן בשיד וכתבת על האבנים את כל דברי התורה הזאת. והיה בעברכם את הירדן תשימו את האבנים האלה אשר אנכי מצווה אתכם היום בהר גריזים ובנית שם מזבח ליהוה אלוהיך וכו' וכר ההר ההוא בעבר־הירדן אחרי דרך מבוא־השמש בארץ־הכנעני היושב בערבה מול הגלגל אצל אלון־מורא מול שכם".

"דומה שפרשה זו נמצאת אי־שם גם בחומש הישראלי", הערתי לו. "אמנם כן", השיב ומיהר לדפדף בחומש ה"אשורי" עד הגיעו לספר דברים פרק כ"ז, "אבל איך היא כתובה. הרי פסוקיה לקויים בחסר וביתיר. ראה־נא איך כתוב ומה לא כתוב".

ואב־ששת קרא בקול ובהטעמה שומרונית מן החומש הישראלי: "'היה בעברכם את הירדן תקימו את האבנים האלה אשר אני מצווה אתכם היום בהר־עיבל. שמעת? בהר עיבל, הר־הקללה, ולא בהר־גריזים!..." הוא הניח את החומש המודפס ונטל את החומש בכתב־הדפדף וקרא חגיגית בטעמי המקרא את הפסוק בו מתואר הר גריזים: "'ההר ההוא בעבר־הירדן אחרי דרך מבוא־השמש בארץ־הכנעני היושב בערבה מול הגלגל אצל אלון־מורא בשכם'. לפסוק זה אין זכר בספרכם. הסיבה לכך ברורה למדי".

בהודמנויות שונות הוסיף אב־ששת ללמדני פרק בתורת "השומרים" ואמר: "דע לך כי כל המאורעות החשובים לישראל מיום כניסתם לארץ היעודה לא אירעו אלא על בחיר־ההרים, הר־קדישא, גריזים, ודע לך כי על הר זה בנה נוח את המזבח אחרי המבול וקדם־לכן היה קיים שם מזבחם של אדם הראשון ושל בנו. והמשפן בימי יהושע בן־נון, עליו הוקם, הר זה שהרבה שמות לו—'בית אלוהים', 'שער

השמיים, 'אחד ההרים' ועוד ועוד, משמש לנו 'מזרח' בשעת תפילותינו. את זכרו אנו מעלים בין בשעת שמחה ובין בשעת אבל. הידעת כי יצחק אבינו נעקד על הר-גריזים?

"כיצד תוכיח דבר זה?" שאלתיו כשאל תלמיד את רבו.

"גיתי ספר ונחזה—נביא ספר ונעיין בו", מתרגם הוא לי את חיתוך-הדיבור הארמי שמא אין אני מבין פירושו. הוא נטל את שני החומשים, דיפדף בחומש השומרני עד שהגיע לפסוק ב' מפרשת העקדה, וקרא: "ויאמר: קחנא את בנך את יחידך אשר אהבת את יצחק ולך לך אל ארץ המוראה, ולא כמו שכתוב אצלכם 'ארץ המוראה'. ועכשיו", הרים קול כמנצח המשתכר מנצחונו, "זכורנא את סוף-הפסוק המתאר את מקום הר-גריזים, 'אצל אלון-מורא מול שכם'. וגם בחומש שלכם נזכר בבראשית י"ב: 'עד מקום שכם עד אלון-מורה'. וכך רואה אתה כי ארץ-המוראה היא ארץ-גריזים".

מקפיד היה אבי-ששת. כשהיה מזדמן לירושלים לרגל מסחרו, לא ללון ב"עיר היבוס", ולא אחת דיבר בגנותו של אבישוע הלך שם תכופות.

בכל הזדמנות היה אבי-ששת מושכני לוויכוחים ומלמדני הלכות פסוקות מן המקור הנאמן, מתורת אלוהי ישראל, תורת-אמת הנשמרת כראוי, לדבריו, רק אצל המסתור-פנים בצלו של הר-גריזים.

הוא הנהג מחברתי מאחר שהמעטתי בדברי ויכות, ומחוץ לשאלה או הערה קלה הייתי כורה לו אוזן קשבת.

ידעתי יפה, וגם אבישוע אישר לי זאת, כי מצויים בעדה קנאידת מתי-מספר ואב-ששת ראש וראשון להם.

אבי-ששת היה בן למשפחת סוחר אמיד, שעסקיו עם הערבים הצליחו בידו, משפחת סוחרים יחידה הראויה לשם זה בעדה שרובה תגרים זעירים ורוכלים. אביו של אב-ששת חריף ובקי בעניני דת, אלא שתמים היה עם אלוהיו ועם גריזים הר-קדשו ולא הירבה לחקור ולדרוש ולהתפלמס כבנו הבכור. תלמיד אחר נאמן היה לאבי-ששת שעליו השפיע מרוחו הקנאית והוא אחיו הצעיר חסן, המכונה בקרב העדה יפת, שירש ממנו את קנאותו לדת "השומרים". עתים היה יפת יושב במחיצתנו ומאזין לדברי התורה והפולמוס של אחיו הבכור ולא אחת היה רושם בפנקסו מחידושי-תורה ששמע מפיו כתלמיד נאמן מפי רבו.

1

מש"גזרו האומות את גזר-דינן על חלוקת ארץ-ישראל", כפי שכתב לי אבישוע באחד ממכתביו האחרונים, אחרי החלטת-החלוקה, ושכם נהפכה לתושבי ישראל כאילו היא מעבר להרי-חושך, הייתי מקבל דרישת-שלום מאבישוע רק אחת לשנה, בשוב השומרונים המתגוררים בחולון שבישראל מזבח-הפסח הנערך על הר-גריזים. המסופר עליו לא היה בו כדי לשמת. שמעתי כי נרדף הוא על האשמות שמאשימים אותו שהוא כביכול סוכן לציונים ומוסר להם על המתרחש בשכם והסביבה. הוא נעצר,

נחקר ושוחרר, אך הפך מנודה. מטה-לחמו נשבר—סיפר לי אחד מעולי-הרגל, בן משפחתו של אבישוע—ומאחר שנעשה מטופל במשפחה גדולה נאלץ הכוהן לאחוז באומנות שאינה מכובדת ביותר והיא עשיית עֶרְק בשביל אותם בני-טובים בשכם הלהוטים אחר "המים המעוררים" (כפי שהיה אבישוע מכנה את המשקאות החריפים על-דרך "המים המאוררים" בפרשת הסוטה), דבר שסכנתו מרובה בעיר דתית-קנאית זו המקפידה על התנזרות מאלכוהל. אך מה לא יעשה אדם לפרנסתו? הוסיף המספר.—הבית מלא ילדים. מרג'אן, אשת הכוהן, שהיא במלוא עדנתה, ולדנית היא, יתברך אלוהי משה ואהרן, אשר לא יטוש את עמו 'השומרים' ועתיד הוא לקיים בהם "והיה זרעך כעפר הארץ".

באחת השנים בהן הרשו שלטונות ירדן רק למעטים מן השומרונים שבישראל לעלות לרגל להרגריזים בחג-הפסח, נמסר לי מפי אחד החוזרים כי אב-ששת מת במחלה אנושה. לא הועילו בקשות משפחתו להעבירו לבית-חולים בישראל באמצעות "הצלב האדום". אותו פקיד של הרשות הירדנית שנתבקש לכך השיב כי שכם לא תפסיד הרבה אם ייעדר ממנה "עובד-עגל" אחד.

בשנה שלאחריה נמסר לי כי יפת מושל בכיפה במשפחת אביו ונוהג באדיקות ובקנאות כאב-ששת המנוח: אלא הבדל אחד בינו ובין אחיו: את הקנאות ירש ממנו אך לא את תלמודו ובקיאותו.

ז

אכן, בדמינוי הנועז ביותר לא העליתי כי בוא יבוא יום ואהיה נוסע בכביש הסלול והחלק המוליך שכמה. כשבועיים אחרי מלחמת-ששת-הימים מיהרתי אפוא לשוב ולפ-קוד את בירת שומרון.

את אבישוע מצאתי יושב בחדר-עליה שלו הבנוי על הגג השטוח, חדר המיוחד רק לו ולעבודותיו. מדרגות מיוחדות מובילות אליו ואין צורך להיכנס לבית תחילה כדי לבוא אליו. מרחוק הבהיק פתאום לעיני לובן צח של ראשו, מחלפותיו שהיו שחורות ומבהיקות כמראה הזפת הפכו לבן, הזקן שהרחיב מידותיו ונסתרה על חזהו הלבין ללא הותיר שערה אחת שחורה. פניו הקמיטו קימעה, אך הילת העדינות היתה זוהרת על הפנים הרזים-המסוגפים וכולו אומר הדרת-זקנים. מצאתיו שקוע בעבודה ליד ערימת גליונות שנועדו לכתיבה ומהם גלולים-מקופלים שכבר נכתבו. הצצתי בגליון הזורע שורות אשר לפניו ובשורה האחרונה קראתי: "יערוף כמטר לקחי תול כטל אֶמְרתי" שבפרשת "האזינו", משמע עומד הוא בסיום מלאכתו.

שהיתי במקומי דקות-מספר בלי שהרגיש בי והסתכלתי בסופר-סת"ם זה שהיה שקוד ותפוס כל-כולו במלאכתו ומפום לו בחשאי תוך כדי כתיבה את פסוקי השירה. חזותו של אבישוע נראתה לי כשל כוהן-סופר מן הקדמונים מימי מלכות שומרון הישראלית, שפתיבתו מעשה-פולחן. משאזלה הדיו בקולמוס-הקנה, שבו כתב את פסוקי הקודש, הרים ראשו והיה כנדהם, כאחד שאינו יודע אם חולם הוא או רואה

מה שרואה. פתאום קרא בשמי. נפל על צווארי ובירך ברכת "שהחינו" בנוסח עדתו, עברית וארמית במעורב.

שעה קלה ישב דומם עד שננער ואמר: "חי אלהים! אינני מאמין למראה-עיני, כאילו זה חלום חזיון-לילה? לא אדע במה לפתוח אחרי עשרים שנות שתיקה, כמעט עשרים שנה תמימות, שנות דור..."

לאחר מטר שאלות שניתכו עלי, על שלום בני-ביתי ומיודעיו השונים, זכר ימים שקדמו לניתוק וזכר אותו ביקור אצל הרופא שבו שימשהי "מליץ" בין אבישוע ובינו, שילב ידו ברועי ואמר: "בוא ותראה את הילדים אשר חנן אלהים את עבדו. בואה-נא וראית".

תוך כדי הליכה דיבר-פיזם כקורא בתורה באותו ניגון מתמשך, חדגוני ונוגה של עדת "השומרים": "ואבישוע בן שלש-וארבעים שנה בקחתו את הנערה מרגלית. היא מרגיאן, לו לאשה יברכהו האל ויתן לו פרי-בטן בנים ובנות ובני-בנים. בנים לי חמישה ובנות לי חמש, שוהב-שוהה. וראה-נא, גם בני בנים חמישה. חמישה מספר של קדושה הוא בעיני כיום".

הוליכני מארחי בחדרי דירתו ונראתה לי הליכה זו כטיוול בבית-נכות לכתבות עתיקות: על הקירות פרשיות והצאי פרשיות מתורת משה, כתובות בכתב הישראלי העתיק של ימי בית ראשון, כתב-הדעץ העשוי חדודים-חדודים ומכל אות נמשכים בו קווים לצדדים שונים. דמו האותיות כציורי עציצים שבהם צומחים צמחים קטנים, בלתי-שגורים ומוזרים.

על משקוף חדר-האורחים התנוססו הפסוקים: "יפתח יהוה את אוצרו הטוב, את השמיים לתת את מטר ארצך בעתו ולברך את כל מעשי ידך. הלווית גויים רבים ואתה לא תלווה, ונתנך יהוה לראש ולא לזנב והיית רק למעלה ולא למטה".

את הקיר המזרחי קישטו פסוקים משירת "האזינו", השירה שעליה "השומרים" חזרים תכופות בימי חג ומועד ובהזדמנויות של שמחה ואבל. הפרשה נפתחה בפסוק: "כי בשם יהוה אקרא הבו גדול לאלהינו" ונסתיימה ב"ברוך אלוהינו לעולם, ברוך שמו לעולמים" שבו מסיימים בני שומרון את ספר תורתם, מעין "חוק ונתחוק".

"עכשיו", אמר אלי אבישוע, "כשארץ-ישראל כולה, פרט לעבר-הירדן מזרחה, נמצאת בידי בני-ישראל, כולל גם הרה-ברכה, יתקיימו דאי כל דברי הברכה שנאמרו על הר זה לכל זרע אברהם וכל אחד יעבוד את אלוהינו בדרכו-הוא".

שמחתו של אבישוע על גאולת שבטו הקטן מידי לוחצים ומשפילים דבקה גם בי ולא היתה אף ברכה המתאימה למעמד זה שנפלה לפי שלא בירכתיו בה. ישבנו ליד שולחן ערוך במיני פיבוד שהמיטב שבו היו פירות וירקות כגון מלפפונים שעתה-זה הובאו מן הגינה והם נאכלים על קליפתם וכן גזר אדום ובשל שמיצו תאן לחיך.

באירת המסיבה שמחה ולא-שמחה, כי במוחו של מארחי מנקרת השאלה מה יילד יום-המחר הליט בערפל. "שמא תחזור שכם לשליטים הקודמים, הרי אז כדג יקרעונו", אומר אבישוע. "האמנם יהיה עלינו לעזוב כנערינו ובזקנינו, כנשינו ובטפנו את הר-הברכה וניאלץ כולנו להצטרף אל אחינו בחולון? וגרזים יישאר בלי שומרינו הנאמ-

נים מימות יהושוע בן נון? שיסגא אל לבך כי אף כהן לא עזב את המקום הנבחר כל השנים, כולל גם עשרים השנים האחרונות. האמנם ניאלץ גם אנו הכוהנים לנטוש את המקום מחמת סכנת־נפשות? מחשבה זו, המענה אותי לא אחת בלילות, מדידה שינה מעיני ומטרפת את בינתי. אנא, יהוה, הושיעה־נא! הרים את כפות ידיו אל־על כמעתי אל שוכן־מרומים.

אמרתי כמה דברי עידוד וארגעה לאבישוע וכמו הצלחתי להסיח מלבו לשעה קלה את המחשבה על האפשרות שיגלו בני עדתו מבית־זבולם גריזים. מוטב, אמרתי לו, שנדבר בבניך ובנותיך ובני בניהם, כן ירבו.

תוך כדי סיפור על הולדתם של "יוצא־יחלציו" ושמותיהם, הסביר כי לכל שם ושם משמעות הקשורה במאורע שאירע אותה שעה, כמנהג האבות ובניהם מימי אברהם אבינו והלאה.

"בת נולדה לנו ראשונה וקראנו שמה רג'א, שפירושו משאלה ותקוה, כלומר שהאל יחונן אותנו בבן זכר. ואמנם שמע אל־שדי לקולנו ומשאלתנו נתקיימה. כשנולד הבן קראנו שמו עוזי. על שם סבי מורי ורבי, ובערבית קראנוהו עיזת, כי אנו בני עדת השומרים נוהגים, מחמת הפורח לכנות את ילדינו גם בשם ישמעאלי ליד השם הישר־אלי. בגלותא אנן", אמר ארמית.

"לא גלאה אותך בפירוט כל השמות ופירושיהם", המשיך, אלא אספר לך כי בשעת מלחמת־סיני נולד לנו בן ונקרא שמו קשלמה (ובערבית מוסלאם), שם שהשלום מרומז בו, כי נפל פחד הישמעאלים עלינו וחששנו לבאות. אחרון הבנים הוא פנחס, על שם פנחס בן אלעזר בן אהרן שבמקרא, אשר קינא את קנאת אלוהי צבאות והפה גפש את הבוגד זמרי בן סלוא שחטא עם המדיינית, שליחת השטן הארורי."

עד שעה מאוחרת בלילה סיפר אבישוע על רדיפות ותלאות שעברו עליו במשך השנים האחרונות, על מעשי השפלה התעללות בבני העדה וכן על סיכסוכים קשים בתוך העדה עצמה סביב ענין התמיכה הכספית ששולח להם מוסד יהודי מעבר לאוקיינוס וסביב ראשות העדה.

רוח קרירה נשבה על המרפסת בה היינו יושבים בדממת־ליל עמוקה של עיר שעם הכיבוש הוטל עליה עוצר החל מרדת החשיכה עד הנץ החמה.

ח

בבוקר נשמעה נעירת חמור מרוסקת וממושכת וקולו של החלבן—פלאח מן העקורים מימי מלחמת־1948, שהתישב בכפר קרוב לא רחוק מגריזים וחי על עדר צאנו—שעורר את בעלת־הבית בקריאות: "חליב, יא אבו־עזת". אותה שעה עמדו אבישוע ובניו הגדולים בתפילת־השחר, קומתם מתוחה כלפי "בית־אל", ההר הנבחר, וגחגו, כרעו והשתחוו בצקון־לחש. מולם ישב בן־הזקונים פנחס הקטן, עקב אחר תנועותיהם ולחש את תפילת "שמע ישראל" השומרנית לאמור: "אימנתי [האמנתי] בך יהוה ובמשה בן עמרם עבדך ובתורה הקדושה ובהר־גריזים בית־אל וביוס־נקם־ושילם".

לאחר פת־שחרית ישב אבישוע עם שלושת בניו הגדולים על ספר לימוד הלשון

העברית. הצצתי בשער הספר וקראתי "הלשון העברית, דקדוקה וספרותה—ביירות" ללא סימון השנה המדוברת. לפני שנה קנה אבישוע את הספר. השיעור הוקדש ל"אל הציפור" של ביאליק.

כתום השיעור ניגש גזאל, הוא צבי, בן העשר אל אביו ובקול מתחנן ביקש: "אבי! גם אני רוצה ללמוד 'עובראני' [עברית], כתוב-נא לי את האל"ף-בי"ת".
התישב אבישוע, שלף מחיקו גליון-נייר ארוך ורשם לו את האל"ף-בי"ת בכתב העברי המרובע וכנגד כל אות מרובעת מקבילתה בשומרונית. פרש הילד לקרן-זווית, הסתכל באותיות, העתיקן אחת-אחת כשהוא לוחש שם כל אות בכינויה השומרוני. כל היום שוטטתי בעיר ובשובי אל בית מארחי הזדמן לי הפלא-החלבן שראיתי הבוקר במכרו חלב לכוהן. רכוב היה על המורו שמשני צדדי תלויות תיבות המלאות פחים וכדים שנתרוקנו מחלבם. לפי שידע מהיכן אני, שאלני על כפר-מגוריו הנטוש. עניתי לו מה שעניתי ושאלתיו למצבו.

וכמו אחד המחפש פורקן ממועקה ממושכת, הרבה לתנות לפני את פרשת הסבלות והבזיונות שנחלו העקורים במשך כל השנים מאת תושבי שכם. "נכנס אדם משלנו לחנות, לאטליו או לירקן, הרי המוכר המרגיש כי פליט לפניו מוסיף לו על המחיר הרגיל. כספים מסוכנות או"ם שנועדו בשבילנו המסכנים שולשלו לכיסיהם של נכב"דים עסקנים. ידם היתה במטעני השמיכות והבגדים של חברות-חסד שמעבר-לים, שנשלחו בשבילנו. אנו הפליטים היינו להם כל הזמן כפרה חולבת. חדלי-אישים אנחנו בעיניהם ונזוהרים הם מלתת לנו את בנותיהם, ואילו בנותינו משרתות בבתיים כשפחות חרופות. בעצרות-עם ובהפגנות שהיו עורכים לעתים מזומנות היו פיותיהם פולטים בנדיבות רבה דברי-חיבה לנו: 'אורחים יקרים', 'אחים', 'ידידים' וכיוצא באלה. הם קמו ועשו מעשה רב: החליפו את השם 'פליטים' ב'חוזרים', כאילו בשינוי שם גאולתנו תלויה. שקרנים ומפיהי-כזב שכמותם, פושי-עור ומוצצי-דמנו, רמאים הם רובם-ככולם. קודם שידלו אותנו בני יפו והסביבה לעזוב את מקומותינו ואף הכריחו אותנו לכך בהבטחות מתוקות מדבש באָמרם: לכשתשובו בעוד זמן קצר לבתיכם עתידיים אתם לזפות ולרשת את בתי היהודים ואוצרות זהבם וכספם. וכאשר נכזבו כל אלה ונשארנו תחת כיפת-השמיים בעירום ובחוסר-כל התנפרו לנו פזבנים אלה ונהגו עמנו כעם כלבי-חוצות. לולא בני שנדד לכוויית וחסף מרווחיו ושלח לי כסף, שבו רכשתי לי עדר קטן וחלקת-ארמה ודירה וגן-ירקות לצרכי הבית, כי אז עד היום הייתי מתגולל במתנה-פליטים ונתון לחסדי השכמים טובי-הלב. גואשתי מאחי המוסלמים", סיים תקופי-זעם. "היהודים כבשו את אל-קודס—ולוואי ויכבשו את מכה... אל תשאל כמה בזיונות וחרפות סבלתי במשך השנים מאחי המוסלמים. יענישם אללה!"

ט

בצהרי יום ואני משוטט בסביבות הגרזים והנה לעיני קהל רב של שומרונים מיושבי חולון.

סבור הייתי כי הללו באו לחוג יחד עם בני עדתם כאן את נצחון מלחמת־ששת־הימים. ששיחררה את מקום מקדשם ושוב אין שומרונים שאינו שוכן קבע בצלו של הר גריזים תלוי בגבולות ובשליטים הזרים ברצותו לקיים מצוות עליה־לרגל המצווה על שומרונים שלא מיושבי שכם שלש רגלים. אך לא כך היה מעשה.

"היום", סח לי שומרוני מבני המקום בהתעוררות בלתי־רגילה, "הביאו בני עדתנו מחולון נפטר משלהם, כדי לטמנו בעפר־הקודש. הנפטר הוא מבני משפחת מרחיב. המתיחסת על שבט אפרים, שהוציא את נשמתו על סף שנתו התשעים ובעוד שעה קלה ייקבר בבית־המועד של בחיר־ההרים. כי חוק הוא ולא יעבור לעדת 'השומרים', הסביר לי המספר בהנאה. "אדם משלנו כי ימות באשר ימות, את גופו יביאו גם ממ־חקים לטמנו במקום הקדוש אשר בחר אלוהי ישראל לשכן את שמו עליו. והעיקר: זהו הנפטר הראשון המוכא אלינו מחוץ לשכם מאז עשרים שנות גלות וניתוק מהר קדשנו וזוכה להיטמן כאן".

עיניו נהרו ובריגוש של שמחה קרא בקול: "אשריך יעקב מרחיב, המכונה פי־אד פראג', שזכית לכך, אשריך ואשרינו. וכי אין זו אתחלתא דגאולה שלנו?"

קהל המלווים הלך ורב והלויית המת דמתה לתהלוכת־שמחה. משל הולכים כאן לברית־מילה של ילוד חדש בעדה הקטנטונת שכל נולד מעורר בה שמחה גדולה. הכל הלכו בצעדים מאוששים אחרי מיטת הנפטר שהיה עטוף ב"כסות עולם הבא"—תכריכי הפשתן—ועל ראשו ה"טאקיה" המבחיקה בלבנה.

הכהנים ואחריהם הקהל שרו פזמונות על קץ כל בשר ועל מות האדם שאין מנוס ממנו לרבות גם בחיר הנביאים משה בן עמרם. למרבה־הפלא לא נשמע כל ניגון של עצב או לחן תוגה, הנשמעים כרגיל בהלוויות של שומרונים. כמו בחגיגות של שמחה רינן הקהל: "וימת משה עבד יהוה בארץ מואב", פסוק שאחריו באו שירות והשבחות לבורא־עולם ולבחיר עבדיו אדון הנביאים שדיבר אתו פנים אל פנים כדבר איש אל רעהו.

משסיימו פתחו בפזמונות המעורבים עברית וארמית על החיים החולפים־וגזים כחלום: "כל חיים בטלים, כל דרי עולם נטולים—והקיים הוא אלהים. גדול־הגדולים; מות ימותו גם שרים וגם נשיאים—והקיים לעד הוא מלך־המלכים; גם נביא וגם כהן מות ימות גם אם ימאץ—והקיים לעד הוא האל הנאמן" וחרווי פזמון כיוצא בהם. גם פזמונות־אבל אלה, שכרגיל הם נאמרים בעצבות חדגונית ממושכת, אולם ההולכים אחרי מטת הנפטר עשאו כמין זמירות של חדוה הנשמעות בחגיגות אירוסים. ברית־מילה ופדיון־הבן. המנצחים הראשיים על זמרה מעודדת זו היו שומרוני חולון, ונאמני הר־גריזים החררה־החזיקו אחריהם.

במיוחד גבר קול התרועה כשפתחו בשירת "האזינו" והמלווים נראו אחוזה־תהלהבות בהגיעם לפסוקים "בהנחיל עליון גויים, בהפרידו בני אדם, יצב גבולות עמים למספר בני ישראל, כי חלק יהוה עמו, יעקב חבל נחלתו—ישראל..." "כי גוי אובד־עצות המה ואין בהם תבונה. לו חכמו ישפילו זאת יבינו לאחריהם. איכה ירדוף אחד אלף ושנים יניסו רבבה".

ערבים שכמים שבשכנות להר־גריזים שלחו מבטים חשדניים ועינים אל תהלוכת ההלוויה. אחד מהם סינן מבין שיניו: "ראה־נא כמה גדולה שמחתם! גם בשעה שהם קוברים מתיהם הם עליוזים־מתרוננים. לא אחת נכחתי בהלוויותיהם ותפילותיהם ושירותיהם כמה עצובות היו, נוגות מאד־מאד, ועכשיו עליוות ושמחות הן. וי, וי לימים שבאו עלינו".

לאחר תום ההלוויה נזדמן על דרכי פנחס נועמאן, אחד מפמליית הכהנים הקשישים, שבתורת הזקן בחבורת הכהנים הוא מועמד לרשת את מקומו של הכהן הגדול לאחר שייאסף הלז אל עמו. הריהו שותפו של אב־ששת, ועסקיו עם אנשי שכם, ובהודמני אתו בימי ביקורי בשכם לפני שנים היה עורם לפני ערימות של פסוקים להוכיח לי כי בני עדת שומרון הם־הם "בני־ישראל של אמת". כיון שראני שמח בי וביקשני לסור לביתו, לשנות קפה ולאכול פת־ערבית.

התנצלתי על שלא אוכל להיענות לו שכן אורחו של אבישוע אני ואיך אעזוב את בית מארחי. הלכנו זה לצד זה והוא שוחח אתי על הנסים והנפלאות שאירעו לפני כשבור עיים שישראל אי אחד הניס אלף ושנים רבבה.

משניסיתי להסב את השיחה לענין פירושם של פסוקים לגרסותיהם שבהם נחלקו בני יהודה ובני שומרון, גילה פנחס הכהן אירצון רב.

"הבינה", אמר, "הפעם הענין הוא רציני מאד ואין עוד חשיבות לפירושי פסוקים ולמחלוקת על המקום שבחר אלוהים לשכן עליו את שמו. כיום מאמינים אנו כולנו כאחד, ללא יוצא מן הכלל, שאם אתם תחזיקו בהר־המוריה והעיר ירושלים תהיה בידיכם קיים יתקיים הר־גריזים בידינו. גורלנו תלוי בגורלכם; את תשבו אתם בוטחים ושלווים, גם אנו כך. על כן מתפללים אנו לשלומכם ולשלום ציון וירושלים ממרומי בחיר ההרים—הר־אלוהים גריזים, שכיום שוב הוא חלק מארץ־ישראל. ואכן, נתפלל לאל־צבאות, אלוהי אברהם אבינו, כי יתן שלום בחילכם ושלון בארמנותיכם ואז ישרור גם השלום והשלון בתוכנו. החזיקו בשכם ובהר־הברכה, שהם חלק מן הארץ שהאלוהים נתן לאבותינו, שאם לאו—"

הוא הפסיק, וחזר ואמר: "קשה לי, קשה עד למאד, ואף ירא אני להעלות על דל שפתי את אשר ארצה לומר לך: אם לא תקיימו בידיכם את הארץ כולה, הרי הם (ובאמרו כך הצביע כלפי העיר שמעל מגדלי מסגדיה נשמע פסוקו של המואזין: 'אין אלה מבלעדי אלה ומוחמד שליח אלה')—הם עלולים לעשות בנו חס־וחלילה מה שעשו שמעון ולוי באנשי שכם לאחר חילול כבוד אחותם דינה. על כן גם אני, איש־שומרון קנאי שואל לשלום ירושלים ומדי־בוקר אני אומר תפילה מיוחדת לשלומה. גריזים שלנו ומוריה שלכם, גורל משותף להם".

ובדברו היבקני ונשקני ועיניו זלגו דמעות. לא ידעתי אם דמעות שמחה הן על ההווה או דמעות של חרדת־עתיד.